

נושא העבודה

הצלת נפש- שיפוי על הוצאות המציל

תאריך: ינואר 2017

העבודה מוגשת בחסות העמותה של נוער שוחר משפט עברי

הקדמה

הנושא בו אדון, הינו הצלת נפש ושיפוי על הוצאות המציל.

נחשפתי לנושא זה לראשונה לפני כשנתיים במסגרת לימודיי בבית הספר, במגמת "מחשבת ישראל" ולאחר מכן כשהשתתפתי במסע לפולין ועסקנו בערך חיי אדם בתרבות ישראל, הנושא סיקרן אותי וגיליתי בו עניין רב.

לא ידעתי כמה קרוב עניין הצלת הנפש, בין אירועים שקרו בתקופת השואה לבין אדם שהותקף על ידי חיה ביער. האם יש קשר? האם אדם שפוגע באדם, דומה לחיה שפוגעת באדם? לעניין הצלת נפש דומים השניים. שכן, לא מדובר בפוגע אלא בנפגע. שאם יעמוד צד שלישי לעניין הפגיעה, יוכל להינצל אותו אדם.

תוכן העניינים

3	מבוא	פרק ראשון
4	המשפט העברי	פרק שני
10	המשפט הישראלי	פרק שלישי
12	מעמדו המשפטי של המציל	פרק רביעי
15	השוואה בין המשפט העברי לישראלי	פרק חמישי
16	סיכום	פרק שישי
17		ביבליוגרפיה

מבוא

הפסוק המקראי שעליו מבוססת עבודה זו קצר מכדי לתאר את עומק הדילמה המשפטית המורכבת. מדובר לכאורה ביחסים הטובים שצריכים לשרור בין אדם לחברו כשם שציטט רבי עקיבא: "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט, 18). אולם, בנוסף לציווי זה, קובעת התורה שיש לאדם אחריות וערבות כלפי חברו, שכן חובה על האדם לקום לעזרת חברו הנמצא בצרה- מצוות "לא תעמוד על דם רעך" (ויקרא יט, 16).

אך עד לאן מגיע חיוב מצווה זו?

ברור שאדם הרואה את חברו הנתון בסכנה כלשהי עליו לקום ולהצילו, ברצונו או חובתו, אך מה הדין במקרה שכדי להציל את החבר, צריך המציל לסכן את חייו או רכושו? בנוסף, רציתי לדעת מהו החוק שחל כיום במשפט הישראלי לגבי נושא הצלת נפש. לשם כך נעזרתי במקורות המשפט העברי החל מהציווי המקראי "לא תעמוד על דם רעך". ועד לפסקי דין שעוד בימינו חווים שינויים ועדכונים.

משפט עברי:

המשפט העברי הינו המקור של חוק "לא תעמוד על דם רעך"¹ והוא המשענת עליו מתבסס החוק הישראלי בימינו.

המשפט העברי מהמקור הראשון והקדום, מהווה את בסיס הנושא בספר ויקרא ועד לשו"ת בימינו. חובת ההצלה קיימת באופן ברור בפסוק מהתורה, לכן בניגוד לשיטות משפט אחרות בעולם העוסקות סביב קיומה של החובה, המשפט העברי עוסק בהיקף החובה. מהו הגבול העליון של החובה ומה מידת הסיכון שהמציל חייב ליטול על עצמו? יש לציין את הקושי בקביעת כללים נוקשים מבחינת הדין בשיטת המשפט העברי, משום הספק בהצלחת הפעולה והספק באשר לסכנה הצפויה למציל. בתחום זה, העוסק בהצלה, לא ניתנת למציל אפשרות לחשוב, לנתח את המצב או להתייעץ מבעוד מועד וזאת מהסיבה הפשוטה שהאירוע לרוב חל במצבי חירום. לכן, יש להתחשב בנסיבות המדויקות של אותו מקרה, שכן מדובר במצב משפטי משתנה ולא קבוע.

המקור הראשון בו מוצג הנושא לראשונה הוא בתנ"ך, מצוות "לא תעמוד על דם רעך" המופיעה בפרשת "קדושים", בספר ויקרא, פרק י"ט. המצווה היא חלק מתרי"ג מצוות² המצויות בחמשת חומשי תורה, יחד עם עוד מצוות ביניהן: "קדושים תהיו", "לא תלין פעולת שכיר איתך עד בוקר", "לא תעשו עוול בעמך", "ואהבת לרעך כמוך" ועוד. פרק זה עוסק במצוות הקשורות לקשר של האדם למקום והקשר בין האדם לחברו. הפסוק המלא מהמקרא הוא "לא תלך רכיל בעמך, לא תעמוד על דם רעך, אני ה'". למרות שהפסוק מסתיים במילים "אני ה'", הדין כאן מתייחס ליחסים שבין אדם לחברו. הגמרא במסכת סנהדרין³ מסבירה את מהות החובה: "מניין לרואה את חברו שהוא טובע בנהר, או חיה גוררתו, או לסטין באין עליו, שהוא חייב להצילו- תלמוד לומר לא תעמוד על דם רעך". כלומר יש כאן דרישה מכל אדם באשר הוא אדם, בכל זמן ובכל מקום, שכאשר

¹ ויקרא יט, 16.

² מצוות לא תעשה רצף לפי הרמב"ם, בספר המצוות, ומצווה רלז, בספר החינוך.

³ סנהדרין, עג, א'.

הוא רואה את חברו (לא בהכרח שיהיה קשר בין המציל לנתון בסכנה) באחת משלושת מצבי החירום שהוצגו- טובע בנהר- אסון טבע, חיה גוררתו- סכנה מיצור חי שאינו אדם, לסטין באין עליו- סכנה ממשית מאדם, חובה עליו להצילו.

הרמב"ם מוסיף: "כל היכול להציל ולא הציל עובר על לא תעמוד על דם רעך"⁴. הוא מרחיב ומצמצם את חובת ההצלה כלפי כל אחד בכך שאומר היכול להציל- יציל. החובה חלה על כל מי שביכולתו להציל. הוא מדגיש כי החובה הזו מבטלת כל תירוץ, אפילו תירוץ דתי ומביא דוגמה שגבר הרואה אישה טובעת בנהר ואומר אין דרך ארץ להסתכל בה ולהצילה מגדיר אותו הרמב"ם "חסיד שוטה"⁵. כוונתו כאן היא להעמיד את חובת ההצלה מעל הכל ואפילו מעל הדת. בנוסף אומר כי לפעמים די בפעולת דיווח. כאשר אדם שמע שאחרים מתכננים לבצע מעשה מסוכן ("מחשבים לו רעה", "טומנים לו פח") על אדם אחר, על האדם ששמע, לדווח מיד ועל ידי כך יציל את האדם מן הסכנה האורבת לו. התלמוד הירושלמי בנוגע להסתכנות המציל, מעלה דרגת קושי: "המציל חייב להכניס עצמו בספק סכנה"⁶. כלומר ברור לנו שהחובה להציל קיימת ויש לעשותה אך במצב שבו המציל צריך להציל עד כדי סיכון אומר התלמוד הירושלמי כי הוא חייב להגיע לרמת סיכון הכי גבוהה על מנת להציל את חייו של האחר. המציל חייב להסתכן בדרגת ספק כדי להציל את האחר השרוי בסכנה בדרגת ודאי.

השאלה העולה מתוך דברי הגמרא היא מדוע אדם צריך לסכן את עצמו למען האחר? האם חייו של המציל חשובים פחות מחייו של זה הנתון כרגע בסכנה?

הרב יוסף קארו, בעל השולחן ערוך⁷ שחי במאה השש עשרה בספרד ובצפת נותן מענה לשאלה זו באמצעות פירושו לדברי הגמרא. זה לא שחייו של המציל שווים פחות מהנתון בסכנה אלא, שבמצב שבו הסכנה ודאית לאדם אחד והסכנה בספק לאדם אחר כאן אומר כי חובה להסתכן בדרגת ספק על מנת להציל את חייו של הנתון בסכנה בדרגת ודאי. עפ"י דבריו, אם המציל, על מנת להציל מסתכן בדרגת ודאי ונשקפת סכנה ברורה לחייו אז אינו חייב להציל.

⁴ היד החזקה, ספר נזיקין, הלכות רוצח ושמירת נפש, פרק א, הלכת יד.

⁵ מסכת סוטה, דף כא, עמ' ב.

⁶ הגהות מיימוניות בשם התלמוד ירושלמי שהובא בכסף משנה על דברי הרמב"ם, לעיל הערה 4.

המקור בירושלמי לא הובא, אך הכוונה כנראה למסכת תרומות, פרק ח.

⁷ שולחן ערוך- הינו ספר הלכה שכתב ר' יוסף קארו בצפת בשנת 1563.

רבי דוד בן זמרא (הרדב"ז), שחי במאה השש עשרה במצרים, התייחס למציאות הקשה של היהודים בתקופתו כאשר נשאל⁸: מה יהא הדין "אם אמר השלטון לישראל הנח לי לקצץ איבר אחד שאינך מת ממנו או אמית ישראל חברך"? כלומר, כיצד לפעול במקרה שבו אדם אחד יתבקש לוותר על אחד מאבריו שלא יגרום למותו, למען חייו של חברו. נשאלת כאן השאלה מה יותר חשוב? אדם ללא איבר בגופו מול חייו של אדם אחר (לא סתם אדם- "ישראל חברך") ולכך עונה הרדב"ז, כי אפילו ברור שעקירת האיבר לא תגרום למותו של המציל, אין הוא חייב להקריב את איברו, אם כי הוא רשאי לעשות כן.

הרב יחיאל מיכל אפשטיין, אשר חי בפולין ונפטר בתחילת המאה העשרים מציג את עמדתו בספרו "ערוך השולחן"⁹: "ומיהו הכל לפי העניין ויש לשקול העניין בפלס ולא לשמור את עצמו יותר מדי"¹⁰. במילים אלו הוא בעצם מביא את עמדת התלמוד הירושלמי ליידי ביטוי בכך שהתלמוד מחייב את המציל להכניס עצמו לספק סכנה וכי הפוסקים אינם מזכירים חובה זו. לכן כוונתו היא שעל האדם לחשוב ולהפעיל סקירה מהירה של המצב תוך כך שהוא פועל להצלה שכן אינו צריך לשמור עצמו יותר מדי ולפעול במהירות. אסור לאדם "להתחמק" בקלות יתר מחובתו להציל.

מתוך האמור עד כה נראה כי יש מנעד נרחב של מצבים בהם המציל יכול להסתכן והדבר שמקשה על העניין הוא, שביד המציל נתונה ההחלטה ושיקול הדעת כיצד לפעול, עד כמה לפעול והאם זה המירב שהוא עשה כדי להציל.

בשו"ת הבא של הרב אפרים אשרי (פסק בשאלות שעלו לפניו בגטו קובנה בשנים תשי"א- תשי"ה) העוסק בנושא "לא תעמוד על דם רעך", השואל הציג בפניו את המצב שבו יהודים רבים בליטא נשדדו, נחטפו ונהרגו על ידי הליטאים. "ואכן הרבו הליטאים האלה לעשות צרות ליהודים ולגאול את ידיהם בשוד ורצח במידה לא פחותה מהגרמנים, מאות יהודים נחטפו בימים ההם על ידיהם ברחובות והוצאו גם מהבתים, וביניהם גם מספר רב של בני ישיבה"¹¹. השואל מסביר כי הוא התבקש על ידי מנהל ישיבת סלובודקה להגיע למזכיר

⁸ שו"ת הרדב"ז חלק ג, סימן תרכ"ז.

⁹ השם משקף כי הספר בנוי על פי מבנה השולחן ערוך תוך שימוש באותה חלוקה לספרים ולסימנים.

¹⁰ ערוך השולחן, חושן משפט, סימן תכו, סעיף ד.

¹¹ הרב א' אשרי, לעיל הערה 107, חלק ב, סימן א.

אגודת הרבנים, הרב דוד איצקוביץ, ולבקשו לגשת אל הליטאים הממונים אשר הכיר עוד לפני המלחמה, בניסיון לשכנעם לשחרר את בני הישיבה שנחטפו¹².

האם חלה על הרב דוד איצקוביץ מצוות "לא תעמוד"? הרי ברור לנו שאם ילך אל הליטאים בניסיון לשכנע אותם יש בכך מידת הסתכנות גדולה, מהסיבה שהליטאים חוטפים יהודים ומדוע שלא יחטפו את הרב שכן הוא בעצמו גם יהודי.

הרב אשרי מתייחס לעמדת התלמוד ומציג אותה והרי העמדה היא שיש להסתכן בספק על מנת להציל את בני הישיבה שעומדים בהסתכנות ודאית. ומתייחס לפוסקים אחרים אשר עמדתם היא שאם מדובר בסיכון נפש של המציל אין הוא חייב להציל אלא רשאי. ובנוסף מביא את עמדת "ערוך השולחן" האומרת כי העניין תלוי בנסיבות ובשיקול הדעת של המציל.

סיכום דבריו של אשרי לנוכח הפסיקות השונות: לכן לפי דברי הנציב ובעל "ערוך השולחן" שהעלה שיש לשקול את העניין בפלס ולא לשמור את עצמו יותר מידי, בודאי שהחובה מוטלת על כל אחד ואחד ששאר רוח בו לעשות כל מה שהוא יכול להצלת בני הישיבה".

"ואכן ר' דוד הנ"ל, שמע והאזין לבקשתי, הוא חגר עוז והלך להשתדל עבור בני הישיבה"¹³.

ניתן לראות כי ההלכה אינה מחייבת את המציל להסתכן, אך אל לו להירתע מכל סיכון או מכל אפשרות של סיכון. החוק מבוסס על פסוק המנוסח באופן ברור במקרא ולכן חובה במשפט העברי ברורה. המציל מחויב להציל אפילו בתנאי של סכנת חיים ממשית.

¹² מתוך מאמר "מחקרי משפט" טז, תשס"א-2001, עמ' 249.

¹³ שם, בעמ' טו.

נשאלת השאלה מהו הדין בגין העבירה על מצוות "לא תעמוד על דם רעך" במשפט

העברי?

בספר החינוך¹⁴ נאמר: "ועובר עליה ונמנע מלהציל ויש יכולת בידו עבר על לאו ואין לוקין עליו לפי שהוא לאו שאין בו מעשה..."¹⁵. בספר החינוך נראה כי בניגוד לעברות והעונש עבורן, בעבירה זו אין עונש של מלקות כפי שהיה נהוג לתת אז, אלא יוצאים מנקודת הנחה שהמציל לא עבר בכוונה על העברה אלא במחדל ואין להטיל עונש. החובה מפורטת וברורה לכל אדם והעובר עליה כפי שהרמב"ם מציין, מהווה עברה חמורה¹⁶ אך לא ניתן עונש בגינה. חובה זו חשובה, אך אין זה מוצדק שהמפר אותה ייענש ביד חזקה. באשר לזכויות המציל- החובה במשפט העברי היא כזאת הדורשת מהמציל להקריב את ממונו ואף את גופו, לכן, עולות שאלות רבות בנוגע לזכות המציל לתבוע בגין הוצאותיו ונזקיו והאם יש להעניק לו זכות הגנה בגין מעשיו להציל? הרא"ש, מגדולי הפוסקים במאה השלוש עשרה באשכנז ובספרד עונה כך: "הניצול חייב לפרוע למציל מה שהוציא בהצלתו שאין אדם מחוייב להציל חברו בממונו כשיש לניצול ממונו"¹⁷. החובה להציל קיימת וברורה שכן גם את העני יש חובה להציל ושאלת יכולתו הכספית של הניצול אינה עולה כלל. אולם על הניצול לשלם למציל, (אם ביכולתו), באותה העת. אלא שאם עבר הזמן ורק אז יבוא הניצול לשלם את חובו למציל, הניצול פטור מלשלם את חובו¹⁸.

דעתו של הרמב"ם היא שכאות תודה על ההצלה ראוי כחובה מוסרית שהניצול כגמול על ההצלה ישלם. אך לא מוטלת חובה רשמית¹⁹.

המשפט העברי לא מעניק למציל חסינות בניזקין כלל, ועמדתו היא שהאדם אחראי למעשיו. "אדם מועד לעולם בין שוגג בין מזיד בין ער בין ישן"²⁰.

החסינות היא בגין נזק שנגרם לנרדף או לכל אדם אחר.

¹⁴ ספר החינוך הוא ספר המתאר את כל תרי"ג (613) המצוות שמופיעות בתורה לפי ספירתו של המחבר.

¹⁵ מצוות רלז בספר החינוך, ומצווה רמד לפי מניין המצוות במהדורת תורת חיים.

¹⁶ הרמב"ם, היד החזקה, ספר נזיקין, הלכות רוצח, ושמירת הנפש, פרק א, הלכה טז.

¹⁷ רא"ש, סנהדרין, פרק ח, סימן ב.

¹⁸ טור, יורה דעה, סימן רנג, סעיף ד.

¹⁹ פירוש המשניות להרמב"ם, מסכת פאה, פרק ה, משנה ד.

²⁰ משנה, בבא קמא ב, ו: ועיינו במסכת סנהדרין, עב, א "בין באונס בין ברצון".

סוגיה שעולה בגמרא הינה הסכנה ששיקול הדעת של המציל לא יפעל על פי חובת ההצלה, אלא עם ההשלכות והניזק כתוצאה מההצלה שכן אין הגנה לכך.

הרמב"ם מסביר: "תקנה היא שלא ימנע מלהציל או יתמהמה ויעיין בעת שירדוף"²¹.

"חידושי אנשי שם" פירוש על הרי"ף מביא פטור כללי המקנה חסינות רחבת היקף למציל. הנימוק שלו הוא מהסיבה שבעת ההצלה לא יחשוב המציל על ההשלכות של כך או על נזק שיגרם לו עצמו ושמא יצטרך לשלם מכספו, ומיד יפעל על פי החובה הברורה ויציל.

זוהי פעולה שבה נוקט המשפט העברי בכדי לעודד את פעולת ההצלה רבת החשיבות.

בנוסף קיימת מחלוקת בין הפוסקים בעניין מידת ההשקעה הכספית של המציל במצוות "לא תעמוד על דם רעך". יש הטוענים שמכיוון שמדובר במצוות "לא תעשה", יש להשקיע ללא גבול. ומצד שני, כפי שהחייב לצדקה מוגבל ל-20%, כך תהיה ההשקעה בעניין ההצלה.

מצוות "לא תעמוד על דם רעך" מגנה על אדם הזקוק לעזרה וכן הענקת זכויות למציל-הרשאי לתבוע בגין הוצאותיו והגנה מפני תביעות בגין פעולת ההצלה, מגנה על המציל הממלא חובה זו.

חובת ההצלה וגבולותיה נדונים רבות במקרא. הדיון מבטא את הרלוונטיות של המצווה במציאות החיים הקדומה עד ימנו. נראה שבמשפט העברי חובת הצלת נפש היא חובה אקטיבית, במעמד של 'מצוות עשה', וההימנעות מהצלת אדם הנתון בסכנה אינה לגיטימית. ניתן לשאול שאלות נוספות שלא דנתי בהן בפרק זה, כמו השאלה מה הדין במקרה שהנתון בסכנה לא מעוניין בפעולת ההצלה ואף מתנגד לה? ערכים כמו אחריות חברתית וערבות הדדית בולטים בחוק זה ומעמידים את הגישה הפאסיבית (לשבת ולא לעשות דבר) כבלתי ראויה, כזלזול בחיי אדם.

²¹ רמב"ם, היד החזקה, ספר הנזיקין, הלכות חובל ומזיק, פרק ח, הלכה יד.

משפט ישראלי:

המשפט הישראלי, זו שיטה משפטית שהתפתחה בתקופה קצרה, כ- 50 שנה, דהיינו, המשפט הישראלי צעיר. ההתפתחות המשפטית של שיטה זו מתחלקת לשתי תקופות, עד חקיקת החוק: "לא תעמוד על דם רעך"- התש"ח 1998, ומחקיקת החוק ואילך. בפרק זה נבחן את הסוגיה מהמשפט העברי "לא תעמוד על דם רעך" שבמשפט הישראלי קיבל תפנית לחוק "חובת ההצלה", שנחקק בכנסת על- ידי ח"כ חנן פורת ב- 1995²², ונתמך על החוק העברי הקדום, אם כי עם פרשנויות מקלות יותר וסייגים מהמשפט העברי הקדום.

ניתן להבחין כי החוק הקדום "לא תעמוד על דם רעך" הוא ציווי מדאורייתא ואילו החוק "חובת ההצלה" הינו נדבך מודרני שבא לשרת חוקי חברה בסיסיים של מוסריות וגישה חברתית חיובית, של פרט מול פרט ופרט מול חברה/ מדינה. נושא "חובת ההצלה" מופיע גם במשפט האנגלי, האמריקאי, הצרפתי ובעוד 15 מדינות בעולם ברמות כאלה ואחרות של קיום החוק והפרשנויות של כל מדינה.

²² הצעת חוק העונשין (תיקון מס' 47) (לא תעמוד על דם רעך), התשנ"ה- 1995, ה"ח 2398.

חוק "לא תעמוד על דם רעך"²³ - התשנ"ח, נכנס לשיטת המשפט הישראלי וקבע כי אזרח ישראלי שלא יעניק סיוע לאדם שחייו בסכנה, צפוי לקנס גבוה. החוק קובע גם, כי אם ייגרם למציל נזק במהלך הפעולה - יוכל המציל לדרוש פיצוי על כך.

הפעלת חוק "חובת ההצלה" מתקיים כאשר הוא עומד מול "חוק העונשין" או "חוק הנזיקין" כשלעצמו קשה להפעיל אותו, אלא אם המציל נקלע לאירוע פתאומי המצריך ממנו פעולה מיידית.

הרעיון לחקיקת חוק כזה נולד מצורך של מספר ח"כים דתיים להעלאת המודעות בחברה לערכים חברתיים מוסריים שבין אדם לחברו, ולא מתייחס בהרחבה לחוק העברי הקדום "לא תעמוד על דם רעך".

בספרות המשפטית של ארצות הברית פיתחו שלוש גישות אנליטיות לקיום חובת הצלה בנזיקין, גישה אחת ברמת הקהילה, השני ברמה כלכלית והשלישי ברמה פמיניסטית²⁴. ברמת הקהילה, קבעו שכל אדם בקהילה, שהוא חלק מהקהילה, מחייבת אותו לקחת חלק מחובות הקהילה ביניהם חובת ההצלה.

בישראל חלה על הנהגים, חובה לדווח על מקרה של תאונת דרכים על הבסיס המכנה המשותף שלהם כנהגים.

²³ חוק לא תעמוד על דם רעך, התשנ"ח - 1998, ס"ח 1670, סעיף 1 (א).

²⁴ מתוך מאמר "מחקרי משפט" טז, תשס"א - 2001

מעמדו המשפטי של המציל:

בשנים שלפני חקיקת החוק "חובת ההצלה", פעלה המדינה על מנת להביא את החוק לידי ביטוי בשיטת המשפט הישראלי ותרגמה זאת על ידי זכויות והגנות כלפי המציל אשר בעצם קיומם נועדו להבטיח את מעמדו המשפטי של המציל וכן להגן עליו שיהיה מוגן מתביעת נזיקין בגין ההצלה. נטילת האחריות בידי המדינה לסייע למציל מעידה כי שיטת המשפט הישראלי רואה בפעולת ההצלה מעשה טוב ומוסרי המייצג את האופי הסוציאלי-חברתי של המדינה.

בין הזכויות שניתנו למציל שלא בשכר, ניתנו תגמולים לפי חוק הביטוח הלאומי²⁵. החוק התייחס לאדם שהציל אדם אחר ונפגע מעצם ההצלה. בנוסף, בעקבות השפעתם של הדין האנגלי והאמריקאי הוחלט כי המציל יכול לתבוע את הניצול, שבדיעבד יצר את הסכנה בה היה, בגין הנזק שנגרם לו במהלך ההצלה. אולם, בשונה מהדין האנגלי והאמריקאי, הדין הישראלי מתייחס להחזרת הוצאות המציל, זכויות וחסינות מנזקים.

בשנת 1979, עם חקיקת חוק "עשיית עושר ולא במשפט", הציע החוק כי המציל זכאי בהתאם לשיקול דעתו של בית המשפט להחזר כספי מהניצול. בנוסף, חלו חובות הצלה ייחודיות וספציפיות שקבעה החקיקה, חובות אלו הם תוצאה מחקיקה. בשונה מהדין האנגלי והאמריקאי, הדין הישראלי מתייחס להחזרת הוצאות המציל, זכויות וחסינות מנזקים.

בפסק דין לורנס²⁶: "...נהרג אדם במהלך משחק "רולטה רוסית" באקדח. לורנס והמנוח שיחקו במשחק זה. מהעובדות עולה כי השניים עסקו בדרגות שונות של מעורבות במשחק. המערער אף העמיד פנים במידת מה כאילו הוא משחק במשחק, אך המנוח פעל ברצינות

²⁵ חוק הביטוח הלאומי [נוסח משולב], התשנ"ה-1995, סעיף 289, שהחליף את סעיף 198 ו בחוק הביטוח הלאומי [נוסח משולב], התשכ"ח-1968.

²⁶ ע"פ 119/93 לורנס נ' מ"י, פ"ד מח (4) 1.

רבה, ובתורו כיוון את האקדח לראשו והכדור שנפלט גרם למותו". בית המשפט העליון הרשיע את לורנס בעברה של גרימת מוות ברשלנות²⁷.

בפסק דין לורנס, מתייחס בית המשפט לחוק של "חובת ההצלה", לפי המאמר יש בפסק דין זה הרחבה של דוקטרינת היחסים המיוחדים שבמסגרתה ניתן להטיל חובה, להציל מכוח היחסים בין המעורבים (שם).

כותב המאמר מדבר על המציל "הטהור" - האדם הזר שבמקרה היה באזור ולא היה לו קשר עם האחר הזקוק להצלה - נשאלת השאלה האם צריך לחייב אותו להציל? בפסק דין לורנס בית המשפט קבע שעל פי הנסיבות, לורנס היה חייב להצילו מכיוון שהוא היה מקורב למנוח.

השופט ד' לוין²⁸, כותב "אין בשיטתנו חובה כללית של הצלה, לא קיים חוק השומרוני הטוב, אך ישנם "איים" של חובות הצלה".... חוק "חובת ההצלה" קובע כי כאשר יש קשר נסיבתי ומעורבים בו מקרים הקשורים זה בזה, כמו חובת הורה לילדו, חובתו של המעורב בתאונת דרכים לעצור את רכבו ולהגיש עזרה לנפגע בתאונה או כבאי בתפקיד מול אזרח, כאן יכנסו ה"איים" לפעולה. המכנה המשותף לאיי ההצלה הללו, על פי השופט לוין, הוא קיום קשר בין המציל למוצל. בין אם הקשר משפחתי, בין אם הוא נוצר כתוצאה של נסיבות ובין אם הקשר הוא תוצאה של תפקיד, הקשר הוליד קרבה המטילה על המציל את חובת ההצלה²⁹.

בנוסף ל'איי הצלה' אלו, ניתן לעמוד על 'איים' נוספים שקיימים בחוק הישראלי. בשנת 1973 נחקק חוק הספנות (ימאים)³⁰. בחוק זה מוטלת חובת הצלה על הקברניט כלפי כל אדם שנמצא בים ונתון בסכנת מוות, כל עוד אין בכך סיכון ממשי לכלי השיט שברשותו או לאנשים שבתוכו³¹. אי הצלה נוסף בחוק הוא חובת הדיווח במקרה שקיים יסוד סביר

²⁷ לורנס הורשע על ידי בית משפט השלום בבאר שבע (השופט אבידע) בת"פ 356/90. הרשעה זו אושרה על ידי בית משפט המחוזי בבאר שבע (השופטים לרון, בנאי וטומשוף) בע"פ 284/91.

²⁸ כתב את חוות הדעת העיקרית בעניין לורנס.

²⁹ לפי השופט לוין, קרבה כזו נוצרה כאשר לורנס הציע למנוח להשתתף במשחק המסוכן, ולכן הייתה מוטלת עליו חובת הזהירות ומניעת מותו של המנוח. עניין לורנס, לעיל ה"ש 15, בעמ' 31.

³⁰ סעיף 39 לחוק הספנות (ימאים), התשל"ג-1973.

³¹ שם; חשוב לציין שלפי החוק לא תוטל סנקציה על קברניט במידה ולא קיים חובה זו.

לחשוב שנעברה עבירה בקטין או בחסר ישע על ידי מי שממונה עליו³². כמו כן, מוטלת על כל אדם שמודע לכוונתו של אחר לבצע פשע, החובה למנוע את הפשע באמצעים סבירים³³.

כמו **בפסק דין הדסה**³⁴, פסק הדין מדבר על מקרה טרגי שאירע בבית החולים הדסה בו נראה כי אחד המטופלים במקום ביצע פעולת התאבדות ונהרג. האם יש להאשים את המוסד הרפואי על כך שלא מנע זאת? בית החולים אמנם אחראי ואף נותן סיוע רפואי ויש בכך מידת הצלחה, אולם אין לחייבו במקרה זה כעובר על חוק "לא תעמוד..."³⁵, לטענת השופט אנגלרד. "חוק לא תעמוד..." עוסק בחובת הצלה כלפי אדם הנתון בסכנה באותה העת שהיכול להציל מבחין בכך, כמו מצב חירום שנוצר לפתע. השופט נסמך על החובה בחוק הישראלי "להושטת עזרה לאדם הנמצא לנגד עיניו"³⁵, עקב אירוע פתאומי, בסכנה חמורה ומיידית לחייו, לשלמות גופו ובריאותו". הוא טוען שצריך לבחון את התנהגות בית החולים לאורך זמן, בכל הנוגע בטיפול ובאמצעי הזהירות שנקטו. החובה במשפט הישראלי חלה על סכנה חמורה ומיידית, כלפי אדם הנמצא בסכנה בנקודת זמן מוגדרת ומצומצמת.

³² סעיף 368ד לחוק העונשין, התשל"ז-1977, ס"ח 228.

³³ סעיף 262 לחוק העונשין, התשל"ז-1977, ס"ח 228.

³⁴ ע"א 6649/96 הסתדרות מדיצינית הדסה נ' עופרה גלעד ואח' (טרם פורסם).

³⁵ כמובן שיש לפרש את הביטוי "הנמצא לנגד עיניו" כפשוטו: אדם הנמצא בסביבתו הפיזית, אפילו שמע זעקה להצלה ולא ראה את האחר. עם זאת, וללא קשר לחובה המוטלת על פי חוק לא תעמוד, מעניין לחשוב על הישראלים שהתנדבו בקיץ 1999 לסייע לניצולי רעידת האדמה בתורכיה. יש להניח שהם הושפעו מהטרגדיה שהתרחשה לנגד עיניהם במובן הרחב והטכנולוגי של המילה- הטלוויזיה, כולל תשדירים של חדשות חוץ.

השוואה בין המשפט העברי לישראלי:

עניין חובת ההצלה עומד על הפרק בשיטת המשפט העברי מזה כשנים רבות, הוא עתיק ומנוסה במקרים ופרשנויות שונות על ידי פוסקים גדולים במהלך הדורות. נראה כי הוא משמש מעין השראה והשפעה למשפט הישראלי בעוד שזה צעיר לימים ובפרט בעניין ההצלה. החוק "לא תעמוד..."¹, נחקק לפני כ-20 שנה וככל הנראה הוא ממשיך ומתפתח עד היום בשל חידושים טכנולוגיים, ד.נ.א, מצלמות והקלטות. ניתן לראות את זיקת המשפט הישראלי לעברי בהחלת שמו של החוק, "לא תעמוד על דם רעך"², וכן בעידוד נושא ההצלה והכרה בו. כשם החוק, כפי שהוא מובא בשיטת המשפט העברי וכן אימוץ הכלל של המשפט העברי אך לא באופן מלא- בעניין החזר הוצאות ותשלומי נזק.

בדומה למשפט העברי נקבעו בישראל חובות והגנות חדשות, הן במשפט הפלילי והן במשפט האזרחי. בדין הפלילי קיימת הגנה למציל הטהור, ולאדם שבא להציל מכוונותיו הטבעיות ובדין האזרחי יקבל שיפוי על הוצאותיו ופיצוי על נזקיו.

הדין של לא תעמוד על דם רעך כמו שהזכרתי לעיל מדבר על מצווה שבין אדם לחברו. יש לציין כי זוהי חובה מוסרית חברתית שהמשפט הישראלי מייחס לה חשיבות שכן היא מצביעה על האופי המדיני כמדינה דמוקרטית השואפת לשוויון- חוק זה מקדם ערכים של עזרה לזולת וערבות הדדית. בכך אנו רואים כי קיימת השראה מהדין הדתי, לקיחת עקרונותיו הכלליים והתאמתם לחברה הישראלית בימינו. במשפט הישראלי ניכרת מגמה ברורה המעודדת את פעולת ההצלה ומרחיבה את החיוב להציל במסגרת 'איי הצלה'.

סיכום

לסיכום ניתן לומר, כי כעת אני מבינה את מכלול נושא הצלת נפש בצורה מעמיקה ויסודית יותר. כפיי שצינתי, נחשפתי לנושא באופן תמציתי בלימודי בבית הספר, וכעת אני מבינה טוב יותר את הסוגיה בכל היבטיה; החל מהמקור הראשון בתורה, דרך התפתחות הציווי בדברי חז"ל והפוסקים, שם היא מקבלת נפח גדול יותר, וכפי שפירטתי, תואמת את מציאות החיים שהייתה נהוגה אז, בחברה דתית, מאמינה וכיצד היא נכנסה לחיינו במדינת ישראל כחברה חילונית הרואה אומנם התערבות בחופש הפרט בעין לא חיובית, אך הצידוק לכך הוא כי בעניינים חשובים כמו חיים ומוות אין להשאיר את ההחלטה בידי מצפוננו של האדם או הפרט, אלא מדובר בצורך חברתי ש"לא תעמוד על דם רעך".

ביבליוגרפיה

חקיקה-

- סעיף 39 לחוק הספנות (ימאים), התשל"ג-1973.
- סעיף 262 לחוק העונשין, התשל"ז-1977, ס"ח 228.
- סעיף 368 ד לחוק העונשין, התשל"ז-1977, ס"ח 228.
- חוק הביטוח הלאומי [נוסח משולב], התשנ"ה-1995, סעיף 289, שהחליף את סעיף 198 ו בחוק הביטוח הלאומי [נוסח משולב], התשכ"ח-1968.
- הצעת חוק העונשין (תיקון מס' 47) (לא תעמוד על דם רעך), התשנ"ה-1995, ה"ח 2398.
- חוק לא תעמוד על דם רעך, התשנ"ח-1998, ס"ח 1670, סעיף 1 (א).

פסיקה-

- ע"פ 119/93 לורנס נ' מ"י, פ"ד מח (4) 1.
- ע"א 6649/96 הסתדרות מדיצינית הדסה נ' עופרה גלעד ואח' (טרם פורסם).

מאמרים-

- א', רזניקוביץ. "מצוות לא תעמוד על דם רעך" כמצווה שבין אדם לחבירו.
- י', אלדן. "לא תעמוד על דם רעך- גלגולו של רעיון ורישומיו על החברה בישראל", מתוך אקדמות, י"א, (תשרי תשס"ב).
- ני, הנדל. "חוק לא תעמוד על דם רעך, השראה ומציאות", מחקרי משפט, תשס"א 2001.

נ', רקובר, "הצלת נפש- שיפוי על הוצאות המציל".

משפט עברי, ספרות הפסיקה-

רמב"ם, שולחן ערוך, ספר החינוך, משנה, ערוך השולחן, הרא"ש, הטור.

ספרות השו"ת-

שו"ת הרדב"ז חלק ג, סימן תרכ"ז.